

Josu Arenaza Lekerikabeaskoa euskaltzain urgazlearen oroitzapenean

Gipuzkoako Aldun Nagusi jauna, Euskaltzain oso, urgazle eta laguntzaileok, Jose Luis Alvarez Enparantzaren, Karmele Esnalen eta Josu Arenazaren senideok, eta honaino hurbildu zareten jaun-andre eta adiskideok, agur guztioi.

Hasi baino lehen, zilegi bekit bihotzez eskerrak ematea Josu Arenaza euskaltzain urgazle izandakoaren senideei, batez ere haren alargun Gotzone Alvarez Artetxe andreari, eta bien seme-alaba Libe, Ander, Joseba eta, batez ere, Sabini, beren senar eta aita izandakoaren bizi-datu jakingarri eta aipagarrienak biltzeko, guztiok eskaini didazuen laguntza handiagatik. Era berean, bihoazkie nire eskerrak Euskaltzaindiko bibliotekari Pruden Garziari, bai eta Josuk lagun mina zuen Txomin Saratxagari ere, guztiok emandako datu baliotsuengatik. Benetan aitor dut, neure bakarrean, horien laguntzarik gabe, neurez ezingo nukeela bete eginkizun hau.

Etxekoak, jaiotza, ikasketak eta bizibidea

Josu Arenaza Lekerikabeaskoa 1930eko maiatzaren 23an jaio zen, Bilbon. Ama, Donata izenekoa, Nabarnizko alaba zen. Aita, aldiz, arabarra, Maeztun jaioa, eta Esteban zeritzon. Umezaroan, Nabarnizen bizi izan ziren, gaur ere Bizkaiko leku euskaldunenetako batean. Bertatik ikusi zuen, urruntasunean, aleman hegazkinen bonbek zelan erraustu zuten Gernika 1937ko apirilaren 26an. Haurrak orduan zazpi urte besterik ez zituen arren, etxeko euskal ingurune jatorrak eta jada txikitari bizi izandako tragedia giroak ondo markatuko zuten bera bizitza osoan.

Ama txikitandik euskaldun peto-petoa baldin bazen, aita ere, erabateko abertzalea izan zuen, eta bere seme-alaben euskalduntasunaz kezkatua gainera. Estebanek Arabatik etorria zen, Euskalduna ontziolara lan egiteko. Geroago senar-emazteek taberna bat ireki zuten San Mamés kalean (euskaraz Santi Mami), *Bar Esteban* zeritzona, Francoren garaian bilera klandestino ugariaren gunea izandakoa

Josu Arenazak lehen hezkuntza Aita Eskolapioen Bilboko ikastetxean jaso zuen. Zinez gogoan izatekoa da, eta eskertzekoa ere bai, diktaturaren garai hartan, eskolapioetako batzuek, ahal zuten neurrian behintzat, ikasleengan ereiten saiatzen ziren euskal sena.

Francoren peko Euskal Herri hartan unibertsitatez ez eta, Valladolideraino joan behar izan zuen, medikuntza egitera, eta bertan Pediatrian espezializatu zen, ondoren, praktikak-eta Basurtuko Ospitalean burutzeko. Bere lanbideko ohiko jarduna Mungian egin zuen, Artetxeren fabrikako enpresa-mediku gisa, eta Bilbon ere bai, pediatra, kontsulta pribatuan, eta *Igualatorio Médico Quirúrgico*-ko kliniketan. Bere kontsultan beti egoten ei zen beirazko pote handi bat, gozokiz betea, txikitari haren bezero izandakoek ongi gogoratzen dutenez.

Euskal nortasunaren alde

Garai hartan ageriko euskal kirol, musika eta dantza erakustaldiak oso bakanak izaten ziren, eta maiz galaraziak. Halere, zenbaitek holako saioak bultzatzen ahalegintzen ziren pertsoneri folkloreakeria-salaketa egiten zieten arren, gaurko perspektibatik behintzat, ez dago ukatzerik ekimen horiek, orduan beren garrantzia izan zutela herri nortasun zapaldua berragertu eta sendotzeko orduan. Hor, 60ko hamarkadan, Josu gaztea buru-belarri ibili zen Mungiako Txirrindularitza Elkartean, antolatzaile eta mediku lanetan batez ere. Funcor ekipo ospe handikoaren zale-taldearekin ibili zen bera European zehar, gerora profesional bikainak izango ziren Uriona, Gabika eta Uribezubia txirrindularien ondoan. Azpimarratzekoa da Balendin Urionarekin zuen adiskidetasun handia. Haren heriotza 1967an, Sabadellen, lasterketa batean istripuz gertatua, kolpe latza izan zen haren etxekoentzat.

Baina interes eta ardura guztien aurretik, bazuen Josu Arenazak bat, bereziki sakona: euskara. Bera ez zen hizkuntzaren teorikoa, haren erabilera eta iraupenaren aldeko ekintzaile nekaezina baizik, eta herriko eta ahozko tradizioaren aldeko sutsua. Alde horretatik, ezaguna da bere ideiekiko konpromiso publikoa, inoiz liskar biziak sorrarazi zituen. Gure kultura aupatzeko bide horretan, herri-antzerkian parte hartzen zuen, hasieran Mungian eta geroago Bakion. Euskal aldizkarietan ere idazten ere aritu zen: *Goiz Argi-n*, *Anaitasuna-n*, *Agur-en*, *Zer-en* eta *Zeruko Argia-n*. Hor bere kezka nagusiak adierazten zituen, hots, aberriaren eta euskararen iraupena.

Josu euskaltzaleak lehenbiziko unetik argi ulertu zuen zelako garrantzia izan beharko zuten ikastolek gure hizkuntza nazionala berreskuratzeko orduan. Logika horretan abiatu 1970ean, bera Begoñazpiko ikastolaren sortzaileetako bat izan zen, begi-bihotzak irakaskuntzan eta gure hizkuntzaren etorkizunean jarrita.

Josu Arenaza euskaltzain urgazle

Euskaltzaindiak, 1957an, euskal gizartearen panoraman jada nabarmentzen hasiak ziren euskaltzale berriak aintzat hartu eta Akademia eraberritzeko asmoaren barruan, euskaltzain izendatu zuen J. Arenaza mediku idazlea. Ez zen bakarra izan, berarekin batera, Gabriel Aresti poeta, Alfonso Irigoien euskalaria, Justo Mari Mokoroa fraseologoa, Santiago Onaindia idazlea, Jose Luis Alvarez Enparantza “Txillardegia” eleberrigilea eta Antonio Zavala bertso-biltzaile eta idazlea ere hautatu zituen gure hizkuntzaren Akademiak.

Josu Arenaza, politikan

Edozein naziok, bere iraupen historikorako, noraezekoa du bere buruaren etorkizuna eskuan izatea. Josu Arenazak, abertzaletasunaren esparruan, bertoko balioak suspertzen laguntzeko, frankismoaren arriskua gorabehera, ez zuen politika bazterrean utzi. Horrela, PNV-EAJ alderdi politikoaren barruan sartu eta hor erantzukizun handiko karguetara heldu zen, luzaro Bizkai Buru Batzarreko kide ere izanez. Alderdiaren barruan beti abertzale kontsekuente izan nahirik, nazioaren hizkuntzak eduki behar zuen garrantzi berezia azpimarratzen zuen, eta inoiz kide ezeroso izateraino heldu zen, alderdikide epel batzuen begietarako behintzat. Garai hartan, halaber, bere joera abertzaleak espetxealdia pairarazi zion, norekin eta Txillardegirekin batera. Ez zen hura, noski, kasualitatea.

Anekdotan moduan, esan dezagun beraren bitartez afiliatu zela EAJra 1968an ordura arte Javier Arzallus deitzen zen jaun bat, geroago bere alderdian gorengo postuetaraino igoko zena.

Dena den, denboraren joan-etorriaz, 1980.etik aurrera, EAJ alderdiak boterea berreskuratu zuenetik, hain zuzen, hartatik urrunduz joan zela. Ez zuen, beraz, ordura arteko militantzia luzeaz baliatu nahi izan, bere alderdiaren barruan postu, kargu politiko edo aginte handiagorik eskuratzeko. Alderantziz, batzuen ustez, “muturreko” jarrera independentista hartu zuela eta, azkenean alderditik kanporatu zuten. Harrezkero, gaztaroko tradizio jeltzaletik helduaroko soberanismoerantz eboluzionatu eta ezker abertzaletasunera hurbildu zen, baina ez zuen inoiz bertan militatu. Bere bizitza osoan erabat pertsona bakezalea izan zen, eta, horrela, ekimen askotan laguntzaile gisa jardun zuen; esaterako, euskal preso politikoen osasun-eskubideen aldeko mediku taldean. Dena den, ez dagokigu guri hor balioespenik egitea, Euskaltzaindiaren egitekoa ez baita politikaren barrutian sartzea, berorren eraginak gure hizkuntzari ukitzen ez dion neurrian behintzat..

Euskal sindikatuaren bultzatzaile

Josu Arenazak euskal hizkuntza, kultura eta politikaren alde eginiko lana jakina eta ezaguna bada ere, ez da gauza bera gertatzen, segur aski, beste arlo batean, hots, sindikalismoan.

ELA, matxinada militarren ondoren luzaro legez kanpokoan izan arren, sindikatu klandestino honek ezkutuan garatzen eta hazten segitu zuen frankismo garaian eta, gerra osteko susperraldian, Josu Arenaza eta Jon Idigoras izan zituen bultzatzaile, besteak beste. Ibilbide horrek ederto erakusten du bera noraino zegoen kezkatu euskal langilearen interesen alde, kristau humanismoaren iturritik edanda, bai eta zelako zolitasunaz ikusi zuen sindikatu propioaren garrantzia ere.

Askatasunik ezaren ondoko susmo-giroa

Garai hartan Francoren diktadurapean geunden euskaldun gehienok, eta adierazteko askatasunik ez. Giro hark, jakina, ez zigun uzten argi azaltzen gutariko bakoitzak politikan zer eta nola pentsatzen genuen, erregimenaren aurkako ideia nazional eta politikoak erabateko gardentasunaz esatea debekaturik zegoelako. Ez da harrigarria, beraz, horrexegatik elkarrenganako errezeloak ere sortzea, eta euskal alorrean lagun agertu berri batzuen atzean aitortzezinezko politika antieuskalduna ezkututzen ote zen susmatzea.

Edonola ere den, batzuen eta besteen azaleko ezberdintasun horien atzean, garai hartan euskararen alde genbiltzan guztiok antzeko kezkak ginderabiltzan: Euskal Herriarenganako maitasunak, gure nazioa berriro jaikiarazteko gogoak, gure hizkuntza berbirtu eta bertoko kultura hauspotzeko nahiak. Eta ahalegin horietan, zalantzarik ez, Josu Arenazak aipamen berezia merezi du..

Euskararen batasunaren inguruan

Hizkuntzari gertuagotik begiratu gero, eta mintzairaren batasunerako ereduari gogozkiola, ondo gogoan izatekoak dira, Josu Arenazak behin eta berriro azpimarratu zituen

kezka nagusi bi: Euskararen jatortasuna, batetik, eta hizkuntzaren batasunean bizkaierak, mendebaldeko euskarak, eduki behar partaidetza handiagoa, bestetik.

Hor, nolabait, sehaska izan zuen Nabarnizko herriaren eragina azpimarra genezake, gorago esan dudanez, gaur ere gure Jaurerriko herririk euskaldunenetako bat bera. Bertan ezagutu zuen Josuk gaur, zoritxarrez, hain erraz ezin topa daitekeen euskal giro jatorra, naturaz, bizipenez eta euskalduntasunez asebeta.

Ez da harritzekoa, hortaz, etorkizuneko euskararen nolakoari zegokionez, Josu Arenaza, txikitan hain euskal giro ederrean bizi izandakoa, Sabino Aranaren iritziekin bat, Nikolas Ormaetxea "Orixe"ren aldera oso lerraturik egotea, hizkuntzaren etorkizunean ere nolabaiteko bukolismo arkadiarra betiko gorde guran, industrializazioaren eta globalizazioaren noraezeko erdal aldabidetik saihesturik.

Horregatik, gainerako euskalkien artean, berearen garrantzia nabarmendu gura zuen, haren hiztun kopuru handia eta literatur emaitzak gogoan izanda. Batasuna erdialdeko euskalkien inguruan eratzen ari zela ikusita, Bizkai aldeko euskararen lexiko eta sintaxi arloko berezitasun aberasgarriak gorai patzen zituen berak. Beldur zen, hizkuntza literarioa osatzean, den-dena gipuzkeraren aldeko aukera hutsa izango ote zen, mendebaldeko eta ekialdeko beste euskalki osagarrien kaltean. Haren kezken hotsak ez zituen bat-bateko haizeak eraman, eta, zorionez, merezi zuten oihartzuna ere izan dutela esan genezake. Berak azpimarraturiko puntu ez gutxi, gaur egun Euskaltzaindiaren hiztegi akademikoan zein gramatikan jasorik aurkitzen ditugu jada, euskaldun guztion hizkuntza literarioaren osagarri.

Herri-hizkerez interesaturik zegoen, bai, baina aldi berean J. Arenazak argi zekusan euskarak, munduko beste edozein kultur hizkuntzak bezala, beharrezkoa zuela gutxienezko batasuna, euskalkiaren beraren baitan hasita. Alde horretatik, bizkaiera bakarraren alde zegoen bera, ez tokian tokiko mila bizkaiera edo azpieuskalkiren fabore, eta ez zituen euskaldunok elkarrekin ezin ulertuzko aldaki azpidialektal bitxiak bultzatu. Euskalkiek, bere ustez, aire garbia eta zuku freskoa eman ziezaioketen eredu batuari, estandarra osatu eta aberasteko.

Jakina, bere garaiko euskaltzale gehienek antzera, Josu Arenaza hizkuntza kontuan garbizalea zen. Denbora hartan erdal komunikabide nagusiek gure hizkuntza, gaztelaniapeko errapatik bizi omen zen dialekto barregarritzat aurkezten ziguten, euskara bera ez zekien Txomin del Regato bezalako pertsonaien ahoan aldrebeskeriak plazaratuz. Bestalde, irakaskuntza osoa Espainia eta Frantziako erdara ofizial bakarretan ematen zelarik, sasoi batean ez zen gure artean ongi bereizten erdarakada hutsen (*blondo, errubio, kamarero, kamisa, kangreju, kebrado, kutxillo, moreno, obrero, taller...*) eta nazioarteko lexiko unibertsalak osatzen zuten hitzen artean (*aritmetika, biologia, disko, mikroskopio, musika, nuklear, petrolio, , semantika, trigonometria, txokolate...*), eta erdara horietan esaten ziren hitz guztiak beren ondare garbikoak zirela sinestarazten ziguten, berek ere berba horietako asko kanpotik, latin edo grezieratik jaso berriak zituztela ezkutatu, ingeles, aleman, errusiera, arabiera eta munduko kultur hizkuntza gehienek antzera, hain zuzen.

Ez zen harritzekoa, noski, orduko erdal txantxa, iseka eta hizkuntza egoera penagarri hartan Josu Arenaza, beste askoren antzera, erdalkeria horien aurka protestatzea.

Arenazaren kritikak, batasunerako akuilu

Gutziz normala zenez, Arenazak, aipaturiko barbarismo horien ordez, gure ondarezko hitz jatorragoak nahiago zituen. Bestetik, euskaldunon gainerik erdal menpekotasun koloniala uxatzeko, euskararentzat ere beste edozein hizkuntzak bezala, bere erroetatik hitz berriak sortzeko daukan eskubidea bera aldarrikatzen zuen..

Eta ertz batetik bestera alde zabala den arren, hor ere badakusagu aurrerapauso handiak egin ditugula aspaldion. Gaurko liburu zein aldizkarietara begirada bat egitea besterik ez dago, ondo konturatzeko, azken mende erdi honetan, zenbat eta zenbat hitz berri asmatu diren euskaraz: *atxikipen, aurrekontu, egitasmo, bizikidetzak, elkarlana, harpidetza, hitzordua, hizkuntzalaritza, kokapena, maiztasuna, ...* geure berba eta erroekin osatuak. Bestetik, hitz internazionalerik doakienez ere, gauzak argituz joan dira, eta espainolaren bideko *Antartida, bordatu, estadistika, gimnasia, immunologia, jerarkia, kokodrilo, edo orkestra* bezalako espainolkadak pixkanaka geure gainerik astintzen saiatu gara, horien ordez, nazioarteko erak hobesteko, hots, *Antartika, brodatu, estatistika, gimnastika, hierarkia, immunologia, krokodilo* eta *orkestra*, adibidez, ingeles, frantses eta alemanaren antzera, hain zuzen..

Gure ideia, jarrera eta aukera pertsonalen kontrako iritziak ez genituzke beti arerioen eztenkadatzat hartu behar. Nork bere usteak azaldu eta horiei eusteko daukan ukazinezko eskubideaz gainera, bada hor besterik ere. Besterengandik jasorik kritikak gure gogoeta propioak birpentsatzeko argudio onak ere izan daitezke. Batzuetan horiek aldatzeko edo ñabarduraz zehazteko; beste batzuetan arrazoi hobeez argitzeko, edota hasierakoak beren horretan sendotzeko. Azken buruan, txarrenean ere, gurekin bat ez datozen lagunen arrazoiek errealitatea bestelako ikuspuntuetatik ulertzera laguntzen digutelako.

Hori gertatu zen, adibidez, XIX. mendeko etsenplu sonatu bat gogoratzeko, *mutatis mutandi*, Charles Darwin ingeles biologo ospetsuaren obrarekin (*On the origin of species*, 1859). Haren garaian bazen Frantziar entomologo bat, Jean-Henri Fabre, intsektuei buruz argitaratuak zituen ikerketa bikain eta zehatzengatik oso ezaguna, (*Souvenirs entomologiques* 1878). Halere, Darwinek bere *Espezieen Jatorria* liburua kaleratu zuenean, han azaldiriko teoriak ez zuten inondik ere frantses maisua konbentzitu, eta hainbat eskutitz bidali zizkion ingeles ikertzaileari eboluzioari buruzko oztopo biologikoak planteatzeko.

Darwinek guzti-guztiak jaso eta, aldi berean, eskertu ere egin zizkion, bihotz-bihotzez gainera. Kritika horiek kontuan izanda, bere liburuaren hurrengo edizio eta eranskinetan eboluzioak bere bidean darabiltzan baliabideak, egiten dituen sigi-sagako urratsak eta itxurazko kontraesanak azaltzen saiatu zen, bere hasierako teoria hobeki argitu, osatu eta biribildu arte.

Era berean, Josu Arenazak euskara batuari egiten zizkion kritika haiek, behartu egin gintuzten batasunaren aldeko gauzak sakonago aztertzerako, geure argudioen alde ilunak eta adibide desagokiak hobeki azaltzerako, eta literaturarako euskara batuaren onurak argiago erakustera ere, jendeak hura guztia zer zen, zergatik gertatzen zen eta zertarako zetorren ondoenik uler zezan. Horrela, aldatu beharrekoak aldatuz, frantses entomologoaren kritika gogor baina zintzoek biologo ingelesari gauzak hobeki pentsarazi zizkieten bezala.

Eta, hori ere, nolabait Josu bezalako kritikarietara zor diegula aitortu behar. Horregatik, euskararen batasuna zela eta, elkarrekin eztabaidak eta inoiz borroka latzak ere izan genituela egia bada ere, horrek ez du esan nahi, aldi berean, gutariko bakoitzak bestearen argudioak

entzun eta haren arrazoiak ere kontuan ez hartzen ez zituenik. Alde horretatik, egia aitortzeko, gure hizkuntzaren batasuna aldeko eta aurkakoen elkarlanaren fruitu eta ondorioa izan da.

Azken hitzak

Tamalez, orain ezin gogora dezaket Josu noiz ikusi nuen azken aldiz. Jakin badakit ekitaldi publikoren batean izan zela, agian ospakizunen batean edota, beharbada, bilera politiko edo kulturalen baten aurkezpenean. Nolanahi ere den, ongi oroitzen naiz, batak bestea modu onean eta gizabidez agurtu genuela orduan, aurretik urte askotan elkar ikusi gabe egonda gero, lehenagoko haserrealdi eta tira-bira zaharrak, jada aspaldian gaindituak eta ahaztuak, erabat alde batera utzirik.

Bere azken urteetan *Euskaldunon Egunkariaren* sustatzaile ibili zen, besteak beste; izan ere, beti zegoen prest euskararen aldeko edozein ekimeni edo erakunderi laguntza emateko, adibidez *AEK*, *Korrika*, *Kontseilua* etabarri.

Aspaldiko urteotan gaixorik egon ondoren, iaz, 1012aren irailaren 29an, zendu zen, laurogeita bi urte zituela. Bere senide, adiskide, lagun eta gogaide ugariak azken agurra eskaini zioten, Bizkaiko zaindariaren Begoñako basilikan bere arimaren alde egin zitzaion mezan. Horien artean, nik ere neure azken mirespena adierazi gura izan nion errespetu osoaz, bere bizitzaren eguneroko jardunean bere idealak duintasunez erakusten eta praktikatzan kontsekuenteki ahalegindu zen gizon langile, euskaltzale zintzo, langile eta egiazko abertzale horri.

---0---

Para terminar esta breve exposición de la vida y obra del académico Josu Arenaza Lekerikabeaskoa, quiero subrayar el testimonio desinteresado, práctico y vital en pro del euskera que nos ofreció a lo largo de toda su vida, en un tiempo desgraciadamente no demasiado pródigo en entusiastas de nuestra lengua, expresándole mi respeto y admiración.

La dedicación y el interés demostrados por nuestro idioma le valió ser nombrado en 1957 miembro correspondiente de Euskaltzaindia, la Academia de la Lengua Vasca. Dicho honor, lo compartió aquel año con personalidades tan excepcionales como el novelista Jose Luis Alvarez Enparantza “Txillardegi”, el poeta Gabriel Aresti, el filólogo Alfonso Irigoien, el fraseólogo Justo Mari Mokoroa, el escritor Santiago Onaindia y el gran escritor y recopilador de la obra de nuestros bertsolaris, Antonio Zavala, entre otros.

Su pasión vasquista también le llevó a visitar la cárcel, y no precisamente por razones de inspección médico-sanitaria, en compañía, - ¡significativa casualidad! - de J.L. Alvarez Enparantza, homenajeado igualmente en este día. Supo defender con su ejemplo y transmitir a sus hijos unos valores vascos fundamentales, cuando, con demasiada frecuencia, los dichos de algunos de nuestros más notables hombres públicos no coincidían con sus hechos. También se destacó por su impulso entusiasta de las ikastolas, así como por su destacada colaboración y ayuda a las revistas y publicaciones vascas, como *Zeruko Argia*, *Goiz Argi*, *Anaitasuna Agur*, *Zer...* así como a *Euskaldunen Egunkaria*. Su interés y preocupación por el futuro de la lengua hizo que buena parte de sus críticas sobre el idioma vasco unificado fueran tenidas en cuenta, para enriquecerlo con otras aportaciones dialectales, entre las que no faltaban las vizcaínas. Su vida puede considerarse realmente ejemplar y modelo para las futuras generaciones de nuestro país.

Xabier Kintana Urtiaga
(Donostian, 2013-1-25)